

TÖÖ "KALEVALA" JA "KALEVIPOJA" SÕNAVARAS

Jaak Peebo

"Kalevalat", vaatamata selle kirjanduslikule koostamievile, on nimetatud tõeliseks rabvaeeposeks, talupojaeeposeks, millist vaevalt tunneme. Väite aluseks on soomlaste eepose võrdlemine feodalismi kõrgaja rüütillossides sündinud "Rolandi laulu" ja "Nibelungide laulu" samuti vanema "Eddaga", vanagermaani aristokraatsete kangelaslugude kirjeldustega, millest "Kalevala" kogu laad on täiesti erinev (1). Suurele rabvapärasusele, lähedusele ehtsate rahvalauludega osutab ka eepose ja rahvalaulude värsside kõrvutamine: 33 % "Kalevala" värssidest on algupärastes üleskirjutuetes leiduvate värsside sarnased, 50% seesugused, mille ortograafiat, keelt ja värsimõtet on Lõnnrot muutnud, 14 % on loodud rahvaomast ainesest; koostaja loodud on ainult 3 % värssidest (2). Loomulikult tuleneb sellest, et ka temaatiliselt on eeposes väga silmapaistval kohal põlluharija ja karjakasvataja igapäevase elu ja töö kujutus.

Ka eestlaste eepose ühe peateemana on sulle tõstetud talupoja igapäevase elu ja töö kujutamist, tööteema kaalukust "Kalevipoja" muude teemaarenduste kõrval. Muidugi ei ole "Kalevipoja" ainestik ja koostamislugu kuigi hästi võrreldavad "Kalevala" omaga: rahvaluuleehtsaid värssse on siin ainult 13 % (3). Kuid ka Kreutswaldi loodud värsside aluseks on suures osas rabvapärane materjal - muetendid ja rahvaluulevormid, mis rajanevad sellesama talurahva kogemustel ja väljendavad tema elu kunstiteose vormis.

Järgnev vaatlus on ajendatud huvist "Kalevalat" ja "Kalevipoega" kõrvutades selgitada, kuid võrd kajastub see eeposte teema nende sõnavaras, mis laadi ja missugust päritolu on sellesse valdkonda kuuluvad sõnad.

Kui lähtuda tänapäeva eesti keeleteaduses ja õigekeelisustraditsioonides valitsevast käsitusest sõna olemuse kohta, on "Kalevipojas" veidi üle 7000 eri sõna. Nendest tubli kolmandiku moodustavad liitsõnad, liitsõnu on üle 4500. Umbki arv ei saa olla eriti täpne, sest ei liitsõna ja sõnaühendi ega ka sõna morfoloogilise vormi ja tuletise piir pole alati täpselt määratav. "Kalevalas" on 7830 eri sõna (4), nendest liitsõnu Aimo Turuse sõnaraamatu järgi loetuna

üle 5600. Ka siin tuleb rõhutada, et täpsemate võrdlusandmete alusena need arvud ei sobi. Selle peamine põhjus on mitmeti erinev piiritõmbamine sõnavormi ja derivaadi vahele soome ja eesti keeles, samuti erinevad arusaamad liitsõna olemusest. Sama kehtib ka kõigi edaspidi esitatavate arvude kohta. Üldise ettekujutuse saamiseks "Kalevala" ja "Kalevipoja" sõnarikkusest nad siiski kõlbavad.

Sõnavara analüüsi lähtekohad võivad olla mitmesugused. Erinevad võivad seega olla ka eri teoste leksika kõrvutamise moodused. "Kalevipoja" sõnavara puhul on seni peale tähendusliku külje selgitatud esmajoones seda, kust ammutas Kreutzwald oma küllalt rikkaliku ja mitmekülgse sõnavaraga teose leksikaalse materjali, sest Eesti varasem kirjakeel oli ju kaunikesti vaene. Teame näiteks, et sulatades eepose teksti ehtsaid rahvalaule, tõi ta siia ka üle 60 sõna, mis ongi puhtakujulised rahvalaulusõnad - ei tunne neid enam murdedki. "Kalevipojast" teame ka seda, et taotledes keele regivärsipärasust, ise regivärsikeele ehitust korralikult tundmata, lõi Kreutzwald suure hulga (tublisti üle 300) mitmesuguseid tuletisi ja isegi mõne uue tüve. Umbes kolmandiku võrra vähem on meie eeposes murdesõnu, mis "Kalevipoja"-eelsesse kirjandusse ei olnud sattunud. Nii siis on "Kalevipoja" uurimisel üheks peaaesmärgiks seatud selgitada, misegune osa on eeposel olnud meie kirjakeele sõnavara arengus üldse. Juba varasemas kirjakeeles kasutust leidnud eepose sõnadega ei ole palju tegeldud.

"Kalevala" sõnavara peamine uurija ja "Kalevala" sõnastiku koostaja Aimo Turunen on enese ette seadnud teised ülesanded. See on ka loomulik, sest kui soomlaste eepos koosneb peaaegu täielikult rahvalauluvärssidest, siis on ka runod tema sõnavara peallikas. Lönnroti moodustisi on ainult üksikuid, needki väga rahva- või runokeelepärased. Ka sõnade täpsema murdelevila piiritõmbamisele ei ole Turuse sõnaraamatus ruumi antud. Siit leiame aga sõnade tähenduse väga üksikasjalise kirjelduse, samuti märkused etümoloogia kohta. Selgub, et andmed, mis on saadud eeposte sõnavara senisel uurimisel, ei ole kõrvutatavad. Semantikast lähtuvat ulatuslikumat analüüsi ega sõnavara klassifitseerimist sellelt aluselt ei ole seni kummalgi pool tehtud. Kuigi kaugele ei ole sellega jõudnud ka käesoleva kirjutise autor. Siin esitatav puudutab seetõttu ainult üht teemat -

tõõd.

Kui inimeste igapäevast tööd ja elu kajastavate sõnadena arvestada ainult neid, mille sisuks on tööprotsess (verbid, tööde üldistavad nimetused) ja töövahendid, on "Kalevipojas" selliseid umbes 160, "Kalevalas" 360. Kui aga kaasa lugeda sõnad, mis tähendavad töötegijaid, materjale, tööruumi, saadusi jm. tööga kaudsemalt seotut, on vastavate sõnade arv "Kalevipojas" 380, "Kalevalas" 520. Arvud näitavad, et töödega seotud sõnavara osakaal kogu sõnavarast on "Kalevalas" suurem kui "Kalevipojas". Lähim käsitlus piirdub käesolevas ülevaates tööteemaliste verbidega. Niisuguseid on "Kalevalas" 131 ja "Kalevipojas" 58. Verbide päritolu, etümoloogilise külje kohta tehtud märkused toetuvad peamiselt "Soome keele etümoloogilisele sõnaraamatule" (5) ja Alo Mauna koostatud "Eesti keele etümoloogilisele teatmikule" (6).

Ülalpidamist on niihästi eestlased kui ka soomlased hankinud peamiselt põldu harides. Sellest siis johtub, et nii talupoeglike eeposte nagu "Kalevala" ja "Kalevipoeg" sõnavaras kajastuvad rikkalikult põlluharimise mitmesugused etapid. "Kalevalas" on niisugused verbid raataa 'alet raiuda', kyntää, kuokkia 'kõplaga, konksutaolise riistaga maad harida', vaota~vakoella 'vagusid künna v. ajada', kylvää, niittä, karhiella 'riisuda', listiä 'naeripealseid ja juuri eemaldada', ravata '(vastu seinu) lüüa, peksta (terade eemaldamiseks)', puia (puida) 'reht peksta (koodi, vardaga)' ja seuloa~seulaista 'sõelumise teel vilja puhastada'. "Kalevipoja" verbidest võib otseselt põllundusse kuuluvaks lugeda kündma ~ kündemaie ~ kündamaie, sahkama 'kündma', äes-tama, kylvama, niitma, riisuma ~ riisumaie, sõõluma ja tuulama.

Etümoloogiliselt on kogu põllundusverbide rühm vana, läänemeresoome keeltele ühine, kuigi mõne sõna puhul on tähendus nihkunud. On ka mitmeid kaugematesse sugulaskeeltesse ulatuvaid tüvesid. Mõlemas eeposes leiduvatest verbidest on võib-olla kaugemasse minevikku ulatuv rabama - ravata, millele on vasteid, kuigi kaheldavaid, esitatud kuni ungari keeleni välja. Mõnel puhul on võimalikuks peetud ka sõna germaani päritolu. Kõigile läänemeresoome keeltele ühise sõnaga on selle puhul tegemist nii või teisiti. "Kalevipojas" ei märgi see küll vilja rabamist, vaid esineb üldisemas tähenduses 'lööma, peksuma'.

Permi keelteni näib ulatnvat verb, mis eepostes esineb variantidena kündma ~ kündemäie ~ kündamäie - kyntää ~ kynnel-lä. Sürjakomi vasteid nagu kenſan 'adra vennas' jt. on pee-tud siiski kahtlasteks, mari küüdsen '(välja) kaevama' on aga kindlasti samast tüvest.

Läänemeresoomelised on mõlemas eeposes esinevad verbid külvama - kylvää ja niitma - niittää. Viimase puhul on või-malik ka germaani päritolu, kuid ebatõenäoline. Germaani keeltest laenatud tüvi on verbil sööluma - seuloa ~ seulais-ta.

Peale mõlemale eeposele ühiste põllundusverbide on kum-maski eri läänemeresoomelisi verbe. Niisugune on "Kalevipo-jas" balti päritolu tüvega tegusõna äästama. Kõik lääneme-resoome keeled tunnevad ka "Kalevipoja" verbi tuulama, mil-le juursõna tuul ulatub permi keelteni. Eesti murretes nagu ka muudes läänemeresoome keeltes on vaste "Kalevala" verbi-le vaota ~ yakoella 'künda, vagusid ajada'. Tuletisalus vagu on balti laen.

Läänemeresoome ja lapi keeltele on ühine "Kalevala" verb raataa 'alet raiuda, maad harida, tööd teha'. Samas tähen-duses on seda verbi märgitud Kirde-Eestist. "Kalevipoja" liitsõna raatmaa täiendosa on samast tüvest. Läänemeresoo-meline, aga võib-olla vanemgi on "Kalevala" verb kuokkia 'konksu, kõplataolise riistaga maad harida' (eesti keeles koogitsema, kookima; "Kalevipojas" esineb substantiiv kook 'konks' ja liitsõnad kaelkook, kaevukook).

Mitmesuguseid muutusi on läbi teinud "Kalevala" verbi karhiella 'riisuda' tüveks olev läänemeresoome-volga sõna karhi. Soome keeles on ta ühe tähendusena säilitanud ka esi-algse tähenduse 'äke, okslikest lõhestatud puunottidest val-mistatud maaharimisriist'. Rahvaetümoloogia kaudu on sama ese saanud ka nimetuse karhu. Eesti põllumees on samuti tundnud karuäket (W 65 (?)) karu-äes, oss-äkli 'Strauchegge'. Volga keeltes tähendab tüvisõna risu ja oksi.

Lünklikumad on jäljed "Kalevala" verbist puia (puida) 'koodi või vardaga reht peksta'. See on tuletis sõnast puu, mis on muidugi soomeugriline. Verb on tuletatud läänemere-soomes, võib-olla siiski juba ühisperioodil volga keeltega, sest mõningase kahtlusega kuulub puida-verbiga kokku mokša-mordva puvädäms ~ puvdäms '(linu, kanepit) lõugutada'.

Lünklik ja küllaltki suuri tähendusühikuid sisaldav on ka verbi listiä vastete loetelu läänemeresoome keeltes. "Ka-

levalas" tähendab see 'naeripealseid ja juuri katknda'. Beati murretes on selle sõna vasteks listima '(terade sisu) ära sööma (hiire kohta), isutult sööma, naitsma' (näit. W 506 hobune listib kaeru 'das Pferd hat keinen Appetit zum Fressen des Hafers').

Läänemeresoomeline (võimalikud seosed ka kängemate sugulaskeeltega) on "Kalevipoja" verb riisuma~riisumaie 'rehaga töötama'. Ka "Kalevalas" on riisua mitmea tähendusea - 'seljast võtta, lahti rakendada, paljastada, vabaatada', niisama nagu lähemates sugulaskeeltes üldiselt (näit. vadjä riisua 'lahti riietada, riietuda'). Hääntavasti ongi üldiaem ja vanem lai tähendus 'ära võtta, röövida', sest seda tunnevad läänemeresoome põhjarühma keeled samuti kui eesti keel. Kaugel sellest ei ole ka liivi riizä 'pealt ära võtta, koorida (koort piimalt, kärbsed pudru pealt)'.

"Kalevipoja" verbi sahkama tüvi on laen vanavene keelest, sõnast soxa. Tähenduses 'kündma' on seda registreeritud peamiselt saarte (Jäm, Ans, Khk, Vll, Muh, Sam, Phl), kuid mõnevõrra ka mujal (Kse, Juu, VJg, Hls). Samas tähenduses tunnevad sahkama-sõna juba enne "Kalevipoega" publitseeritud rahvalaulud, näit. "Kui lään merda murdeaaie, / Tagga saarta sahkaaaie, / Kõrge randa kõlkaaie" (Ehatische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. I - III, Reval 1850 - 1852, laul nr. 16) või "Sundis sooda sahkamaie" (Mythische und magische Lieder der Ehsten. Gesammelt und herausgegeben von Fr. Kreutswald und H. Neus. St. Petersburg, 1854, laul nr. 5A). Otseselt kündmise ja adraga on seda tüve läänemeresoome keeltest seostanud ainult eesti keel. Ka soome murretes on kasutusel sama laen kujul sohka, sohkapuut, kuid siin tähenduses 'kaheharulise otsaga teivas (näit. võrguvabena või muu tugipuuna)'. Sama tähendust kannab ta ka muudes sugulaskeeltes, nagu karjala sohka, vepsa soh. Samasugune on selle sõna algühendus ehk ka vanavene keeles.

Nii on kõik põllundusverbid, mõned küll tähendusrikkemad, tuntud üldläänemeresoomeliselt, mõnel on vasteid kaugemateski sugulaskeeltes.

Põhiosa põllutööalasest sõnavarast moodustavad substantiivid, millest käesolevas ülevaates esitatakse ainult mõningaid näiteid. Ühiseist lähteist pärinevad näiteks kyn-tõ, kynnös, kyntäjä - künd, kündmine; sura - ader, adrasahk, adratõõ; kylvõ, kylväjä - külimit; viikate - vikat. On mi-

dugi ka eri algupära või eri levikuga sõnu: "Kalevalas" harava 'reha', ta(d)likko 'sõnnikuhark', vaarnas, vaaruanen 'adrabarude rautatud ots' jt., "Kalevipojas" sahr, reha, lusi jne.

Karjandusega seotud sõnavara on "Kalevipojas" tublisti arvukam kui "Kalevalas" - 54:36. Mitmeid ühist algupära sõnu leidub koduloomade nimetustes: lehmä - lehm, lõpsilehm, porsas - põrsas, sika - siga, unhi - ute. On muidugi ka erinevat: "Kalevalas" poro 'taltsutatud põhjapõder', nauta 'veis, kariloom', tarvas 'kühnihärg', vuohi 'kits', "Kalevipojas" veis, tall, orikas, kabu jne. Kuigi erinevate sõnade seas on selliseid, mille sugulus ulatub palju kaugemale läänemeresoome keeltest, on ühel või teisel pool kasutusele võetud uued, tihti laenulist päritolu sõnad.

Karjakasvatus kajastub eeposte leksikas esmajoones ja mitmekülgsest küll substantiivide kaudu, kuid kummaski on ka verbe, mis otseselt kuuluvad karjandussõnavara valda. "Kalevalas" on sellised iskeä, juottaa~juotella, keritä, lypsää, kytköä, paimentaa. "Kalevipojast" leiame jootma, kütkeä~kütkeä~kütkelema, lupsma ja söötma. Neli ühist - söötma, jootma, kütkeä ja lupsma - on kõik väga vana eomeugrilist päritolu, ainult lups-tüvele ei tunta kindlaid vasteid volga keeltest kangemal, kolmel ülejäänul on neid kuni ungari keeleni. Täheenduste kohta tuleb märkida, et syöttää on "Kalevalas" kasutatud ainult inimeste toitmiseks rääkides, kütkeä~kütkeä~kütkelema on jälle "Kalevipojas" ainult ülekantud tähenduses 'kinni panema, vangistama, sulgema'.

Ka ülejäänud kolm "Kalevalas" verbi, millele vasted "Kalevipojas" pauduvad, on tuntud enamikus läänemeresoome keeltes. lakeä 'lüüa, tappa (loom)' on läänemeresoome lõunarühmas saanud küll uue tähenduse, nagu näiteks eesti murretes lakida 'lõnga korrutada, kokku punuda, ühendada, luurata, hülgeid varitseda', vadja ihtseä 'lüüa', izzettu lenka 'korrutatud lõng'. Verb keritä 'pügama' on germaani algupära. Läänemeresoome lõunarühma keeltest on tal vaste ainult liivi keeles, paimentaa on balti laen, tuntud kõigis läänemeresoome keeltes. Wiedemanni sõnaraamatus on eesti murdesõnad paissandama, põimendama, paimendus tähenduses 'kaitsma'.

Küllaltri rikkalik on kummaski eeposes ka karjapidamise ehitiste ja muude vahendite kohta käiv sõnavara.

Olulisin koduloom on nihästi eestlastel kui ka soomlastel olnud hobune, kellega seotud sõnade hulk mõlemas eeposes on niisama suur kui kogu muud karjapidamist kajastav. Hobuse nimetusi, mille aluseks on mitmesugused tammused, nagu vanus (varss, sälg), sugu (mära, ruun, täkk), värv (võik, kõrb, kimmel, hall), kaasa arvatud poeetilised sünonüümid (adravedaja, kannitsjalg, sadulakandja, sõidujalg jt.), on "Kalevipojas" 24. "Kalevalas" on samasugused varsa, ori, oro, oronen, uve, tamma, sälkõ ja ratsu. Sellele lisandub rohkesti veokeid, rakmeid jms. nimetav mitmesugustest kihistustest pärinev sõnavara.

Verbidest väljendavad hobusega tegelemist "Kalevalas" ajaa~ajella 'liikuda veolooma juhtides, hobust ajada', riisua 'lahti rakendada', suistaa 'suitseid suhu panna', valjastaa~valjastella 'hobust rakendada', valjastuttaa 'hobust rakendada lasta'. "Kalevipojas" on verbid rakendama ja ajama.

Samas tähenduses kasutatud sama algupära verbe on selles rühmas üks - ajama. See on soomeugriline verb mõne kaheldava vastega indoeuroopa keeltes. Tähendusi ja tähendusvarjundeid on tal eri keeltes, aga ka igas keeles üksikult palju. Eesti keeles on tähendus 'hobusega sõitma, kihutama' võrdlemisi harvaks muutunud, kuid esineb korduvalt siiski "Kalevipojas". "Kalevalas" on see verbi põhitähendus.

Verbist riisua, selle tähendustest ja läänemeresoomelisest päritolust oli juttu seoses põllundussõnavaraga. Üks selle verbi tähendusi "Kalevalas" on 'hobust rakmetest vabastada, lahti rakendada'.

Hobuse rakendamise üht toimingut märgib "Kalevala" verb suistaa. See on tõenäoliselt lähtunud uurali keeltele ühisest sõnast suu, aga seotud ka läänemeresoome suitsed 'põltsed' sõnaga. Verbi suistaa on niisuguses tähenduses registreeritud küll ainult soome murretest.

Verb valjastaa on läänemeresoomeline, märgitud ka eesti murretest ja kirjakeeleski kasutatust leidnud. Tüvisõna valjad leidub "Kalevipojas" korduvalt, vastav verb aga puudub.

"Kalevipoja" verbi rakendama tunnevad läänemeresoome keeled paljudes tähendustes, kuid hobuse rakendamist tähistab ta ainult meil, vadja keeles ja mõnedes soome murretes. Teatava kahtlusega on sellele sõnale esitatud ka ungari vaste rak 'panna, asetada, koormat peale laadida, varustada, teha, ehitada'.

"Kalevipojaga" võrreldes eriti rikkas on "Kalevala" jahti ja kalapüüki kirjeldavate verbide poolest. Niisugused on ahtaa 'püüniseid seada, vinnastada', harata '(erilise riis-taga) vee alt riieuda (näit. võrku otsides)', jaksaa 'nül-gida, lahata', kivestää 'võrku v. noota kivist raskustega varustada', lan'ntaa 'võrku lanatükkidest ujukitega varus-tada', onkia~ongitella 'õngitseda', pohtaa '(võrku) rapu-tades puhastada', potkea 'võrku, noota vette lasta', puis-taa '(noota, võrku kaladest) raputades tühjendada', tarpoa~tarpista~tarvata 'mütta, kalu mütaga võrku hirmutada'. Veidi laiemas kai jahindusalase tähendusega on verbid ampua 'laskerehva kasutada' ja jännittä~jännitellä '(vibu) pin-gutada'. "Kalevipoja" verbidest kuuluvad samasse valdkonda liivitsama ja õngitsema.

Ühine mõlemale eeposele on onkia~ongitella - õngitse-ma. Siin on tegemist tüvega, mis ulatub vähemalt volga keel-teni, võib-olla kaugemalegi. Ka lapi keeltes on tuletatud verb samast tüvest.

Verb ahtaa on läänemeresoome keeltes üldisemalt kasu-tusel tähenduses 'kuivama riputada'. Seda kasutatakse pea-miselt vilja kohta rehepeksu eel, aga ka võrkudest, riidetest ja rääkides. Volga ja permi keeltes on selle verbi vastete peatähenduseks 'püünist üles seada, vinnastada'. Sama tä-hendus on säilinud ka soome keeles ning esineb "Kalevalas".

harata tüvi märgib üldiselt äket või reha ja ühatab vol-ga keelteni. Sama sõna tähendab soomse keeles ka vee alt ot-simise vahendit ning verb vee alt riisumist, otsimist, näi-taks võrgu kadumise puhul. Vee alt otsimist märgib ta ka "Kalevalas".

jaksaa on soome keeles kasutusel paljudes tähendustes, nagu 'smuuta, raskelt ja aeglaselt teha, töötada, vaevali-selt kiskuda'. Muudes sugulaskeeltes tuntakse selle verbi hha tähendusema 'eeljast ära võtta, lahti riietada, paljaks võtta'. Vasteid on leitud permi keelteni. Viimastele lähe-dane on selle verbi üks tähendus "Kalevalas" '(loomu) nül-gida'. Besti keeles ei ole sellest tähendusest jälgi mär-gatud.

Verb kivestää 'võrku raskustega varustada' on tuletis soomemugi sõnast kivi. Sellelaadilist verbi SKES muudest su-gulaskeeltest ei märgi. Siiski leidub ka Wiedemanni sõna-maamatus mitu foneetilist varianti - kiwistama, kiwitama, kiwastama, kiwestama, kiwitsema 'mit Steinen beschweren (s.

B. Hetze)'. Nii on sel verbil eamatähenduslikud vaated ka eesti murretes.

Eelmisega derivatsioonilt samalaadiline on verb lau'ustaa 'lauatükkidest ujukitega võrku varustada'. See on tule-
tis mõnevõrra ebaselge päritoluga (võib-olla balti laen) tü-
vest laud, millel on vasted kõigis läänemeresoome keeltes ja
ehk kaugemalgi, kasvõi samojeedi keeltes. "Kalevalas" kasu-
tatuga ja ka "Nykysuomen sanakirjas" esitatuga samalaadilist
ja -tähenduslikku verbi sugulaskeeltest ei ole esitatud.

Verbi pohtaa põhitähendus kuulub viljapubastuse vald-
konda: see tähendab pektud vilja raputamist prahi ja tolmu
eemaldamiseks, vilja särjamist, sõelumist. Selles tähenduses
on verbil vasted ka muudes läänemeresoome keeltes, nende ees
ka eesti murretes näit. pohetama. Vasted kaugematest sugu-
laskeeltest on küsimärgilised. "Kalevalas" märgib see sõna
aga võrgu või nooda raputamist, et seda puhastada.

Verbil potkea 'noota v. võrku vette lasta, lükata' on
märgitud vasteid kõigis läänemeresoome keeltes, tüve ka ees-
ti murdeis - põtk 'madalik, millele räimevõrgud lastakse',
põtkandada 'vajutada'.

Verb puistaa (pudistaa) on üldiselt laiemas tähendusega
- 'raputada, ainet ühest nõust teise kallata, paluda, anuda'
jne. - nihästi soome keeles kui ka lähemates ja kaugemates
sugulaskeeltes kuni volga keelteni välja. "Kalevalas" märgib
see verb võrgu tühjendamist kaladest (raputades). Eesti kee-
les on selletüvelisi verbe rohkesti - pudistada, puistata,
pudiseda, pudeneda.

Kalapüügi üht tavalisemat võtet märgib "Kalevala" verb
tarpoa ~ tarpaista ~ tarvata. SKES-i järgi ja ka eeposes on
selle põhitähendus 'kalu müütaga võrku kirmutada'. Kirde-See-
tis on verb tarbuma tuntud tähenduses 'laisalt liikuma, ve-
delema'. Ülekantud tähendustes esineb see sõna mitmetes keel-
tes ja murretes.

Väga kaugelid vasteid leidub "Kalevala" verbidetele andua
- kuni permi keelteni - ja jännittä ~ jännitellä - suuremas
osas uurali keeltest.

"Kalevipoja" verbi liivitsama 'liiviga kalu püüdma' on
Wiedemann märkinud mitmes foneetilises variandis (liivima,
liivitama). Verbi juure andnud kalapüügiiriista nimetus liiv
arvatakse pärinevat eestirootsi murdeist. KKI murdekartotee-
gis on verbi esinemise kohta teated VMg, Hls, Puh ja San,
kirjakeel tunneb teda vähemalt Hupelist alates.

Kodusteet käsitöödeet oli ilmselt suurim ja aeganõud-
 vaim kehakatete valmistamisega seotud tegevus, mis algas li-
 na, kanepi või villa töötlemisest, jätkus ketramise ja kan-
 gakudumisega ning lõppes õmblustööga. Selleski ainevallas
 on "Kalevala" sõnvara veidi enam kui kaks korda rikkam "Ka-
 levipoja" omast. Mõlemas eeposes on palju vastavate töö-
 riistade ja nende osade nimetusi. Lina- ja villatöötlemise vahendite,
 kangastelgede ja voki ehituse osas ulatub eeposte sõnvara
 sageli pisidetailideni. Sellistest on ühised suksed - suk-
 set 'kangaspuude tallalauad', nied - niiet, keder - kehrä,
kedervars - kehrävarsi, kehrinpuu, värten - värttinä, koo-
 nal - kuontalo. "Kalevalast" leiame veel näiteks selliseid,
 nagu kierrin 'värtna ketas', snvako 'lõimede käärimise
 laud', pirta 'kangasuga', piusta 'koonla ja värtna vaheline
 lõng' jm.

Ka selle valdkonna verbide hulk on küllalt tähelepanu-
 väärne. See töö algab lina kitkumisega (nyhtää), millele
 järgneb terve sari töid seoses lina puhastamisega (riipiä ~
riipoa ~ riipoella, loukkuu, perata, rohkia, häpsiä, harjata ~
harjaella, lipsuta, koiria). Edasi tulevad tööd, mida mär-
 givad kehrätä ~ kehräellä, keriä, kutoa ~ kutaista, neuloa,
ommella, kirjata ~ kirjaella ~ kirjoittaa ~ kirjoitella. Villa
 töötlemist märgivad verbid savita ja vatvoa. "Kalevipoja"
 verbidest kuuluvad samasse ainevalda lõugutama, ketrama, kor-
 rutama, keerutama, kuduma, vikeldama, trikkima, õmblema ja vonutama.

Ühisest tüvest lähtuvaid ja samas tähenduses kasuta-
 tuid on nende seas neli. lõugutama - loukkuu, ka soome kee-
 les tavaliselt ta-sufiksilisena loukuttaa, on läänemeresoo-
 me sõna, vastega ka karjala keeles. kedrama - kehrätä ~ keh-
 räellä ulatub etümoloogiliselt kaugemalegi, nimelt ka volga
 keeltesse. Veelgi kaugemalt - komi ja udmurdi keelest - on
 leitud vasteid verbile kuduma - kutoa kutaista. Läänemere-
 soomeline mõnede kaheldavate vastetega lapi keeltest on õmb-
 lema(ie) - ommella.

Ainult "Kalevalas" kasutatud selle aineala sõnadest
 ulatub osa etümoloogiliselt kaugematesse sugulaskeeltesse.
koiria 'kanepit isastaimedest puhastada' on oma tüve koir ~
koer poolset urali keeltele ühine sõna (ungari here 'isa-
 ne' samojeedi hõra 'härk, isane'). Verbi nyhtää '(lina, ka-
 nepit) kitkuda' vasteid on leitud mordva ja mari keeltest,
 seal tähenduses 'nõlgida'. Besti ja liivi keeles küll puu-
 duvad selle verbi vasted, kuid Vadjast on märgitud nühätä.

Ka keriä 'kerida' ulatub volga keeltesse (mordva kife 'kera'). Mõnevõrra kahtlane on bandi keele vaste. Läänemeresoomelised on kirja-tüvest tuletatud verbid kirjata ~ kirjaella ~ kirjoittaa ~ kirjoitella. Kõigi nende algtähendus on olnud mustri tegemine mitmesugusel viisil - kududes, tikkides jne. perata 'lina puhastada' on samuti läänemeresoomeline sõna. Näiteks esineb eesti murretes verb põrgama ~ põrgema 'puhastama, kraamima'. Vasteid, kuid väga ebakindlaid, on esitatud ka skandinaavia keeltest, samuti komi keelest. Mitmetes tähendustes tuntakse läänemeresoomee keeltes riipiä ~ riipoa ~ riipoella tüvega verbe. Eesti murretes märgib see kraapimist, silumist, rebaga riisumist, "Kalevalas" ja soome murretes on see lina töötlemise valdkonda kuuluv verb, tähendab lina raatsimist, kupardamist. Peamiselt villa kraasimist või ka vanutamist märgib läänemeresoomee põhjarühma keeltes verb savita. Vadja savitssä ja eesti savitseda tähendavad kanade siblimist. vatvoa tähendab üldiselt millegi segamist, näppimist, vanunud villa lahutamist ketruskõlblikuks. Niisuguses tähenduses on registreeritud ka eesti murdeverbi vadnma. Verb on läänemeresoomeline. Deskriptiivset algupära on nähtavasti läänemeresoomee põhjarühma keeltele omane "Kalevala" verb lipsuta 'linu puhastada, ropsida (vastava tööriista - lipsu - abil). Vasteid on sellel sõnal peale soome keele ka karjala murretes. Verbi häpsiä '(linu) sugida' peetakse täiesti deskriptiivse lähtega sõnaks. SKES-is see puudub, ei märgi teda ka "Nyky-suomen sanakirja". Seega puuduvad praegu andmed tema levila ja tuntuse kohta. Tegemist võib olla ka juhumoodustisega, nagu see deskriptiivsõnade puhul on täiesti võimalik.

Laenuilae tüvega on "Kalevala" verbid harjata ~ harjaella, neuloa ja rohkia. Esimene neist on balti laen (leedu šerys, läti sars ~ saris 'sea harjas'), tuntud kõigis läänemeresoomee keeltes. neuloa tüvi on germaani algupära (näit. norra nål 'nõel'). harjata märgib eeposes üht lina töötlemise arvukatest toimingutest, neuloa tähendab varrastega kudumist, nagu läänemeresoomee põhjarühmas võrdlemisi üldiselt. Verb rohkia 'lina, kanepit seemnekupardest puhastada, raatsida' on tuletis rootsi laenust stråke 'linaraats'. Kasutusel on see sõna peamiselt soome kesk- ja idapoolsetes murretes, aga ka mujal.

"Kalevipoja" verbidest, mida pole "Kalevalas", ulatub sellea teemaringis etimoloogiliselt kõige kaugemale ilmselt keerutama tüvi, millele võib leida vasteid peaaegu kõigist soome-ugri keeltest (näit. mansi kēr- 'palmitseda, kokku keerutada'). vanutama on tuntud kõikides läänemeresoome keeltes. Sõna tähendus on omandanud küll mitmeid lisavarjundeid ja laienenud, kuid oma põhiolomuses püsinud ja märgib kõikides keeltes ka riide või villa vanutamist või vanumist. Verbi korrutama tüvi kord on balti laen (muinaspreisi kērdan 'aeg', leedu kerda 'kord, järjestus'). Kõigis läänemeresoome keeltes on see tüvi tuntud ja andnud väga mitmesuguseid tuletisi. Sõnad trikki 'tikandiga kaunistama' ja vikeldama 'vikkeldamiselt kuduma' on oma tüve poolest võrdlemisi hilised laenud saksa keelest. "Kalevipoeg" on esimene eestikeelne trükiteos, kus vikeldama esineb, sõna trikki tunnevad mõnevõrra ka varasemad trükised. KKI murdekartoteegi andmetel on vikeldama-verbi levilaks peamiselt Põhja-Eesti murdealal läänepoolne osa.

Käsitöömeistritest oli talupojale lähim ning vajalikem ja on eeposteski tuntuim sepp, kelle tegevusega seostub kummaski neist veerandsada sõna. Peale tavalise nimetuse kannab sepp "Kalevipojas" veel taguja, raudkäpa ja tahmasilma nime, "Kalevalas" on tema sünonüümiks rautio. Sepa tegevust annavad "Kalevalas" edasi verbid lietsoa ~ lietsahuttaa, karkaella, kastaa ja valkkaella, "Kalevipojas" lõõtsuma, karastama ~ karastelema, pehmima ~ pehmitama, pinnima ~ pinnitama ja tautama.

Esiteks jälle mõlemale eeposele ühistest sõnadest. karastama ~ karastelema - karkaella on läänemeresoome sõna, SKES esitab vasteid veel karjala ja liivi keelest ning juhib tähelepanu tõenäolisele kokkukuulumisele adjektiiviga karge (viimasele on võimalikke vasteid leitud ka permi keeltest). Läänemeresoome sõna on ka lõõtsuma - lietsoa ~ lietsahuttaa.

"Kalevalas" üksi esinevatest verbidest on kastaa ka soome keeles laiemal tähendusega - 'märgaks teha, lilli kasutada' jm. Paljudes eri seostes esineb ta ka eeposes, ainult ühel juhul (9:256), märgib ta raua panekut karastusvette. Tegemist on siis palju üldisema tähendusega sõnaga, tema esitamise sepatöösõnade hulgas on tinglik. Hämaraks on jäänud verbi valkkaella 'suure haamriga taguda' päritolu. Selle tuletusaluseks on substantiiv valkkama, mis näib olevat puh-

takujuline rahvalaulusõna. "Kalevalasse" on ta tulnud Valge mere äärses Karjala runovärssidega ja tähenduse seletus on antud konteksti põhjal - 'suur haamer'. Murrestest niisugust sõna ei ole registreeritud.

"Kalevipoja" verb pehmima on Kreutzwaldi sõnaloomingu vilju. Tuletatud on ta sufiksi ärajätmise teel varasemas kirjakeeles tuntud verbist pehmitama, mis esineb ka murretes. "Kalevipojas" märgivad mõlemad, nii pehmima kui pehmitama, raua kuumutamist, pehmeks tegemist. Niihästi tuletusalus pehme kui ka verb pehmitama on läänemeresoomelised. Verb pinnima 'õhemaks taguma' on eesti keeles ülemsaksa laen. Selle kõrval on "Kalevalas", aga ka mõnedes murrakutes kasutusel tuletis pinnitama (Jäm, Khk, Tor). Verb tautama on "Kalevipoja"-eelses eesti kirjakeeles kasutusel mitmetes tähendustes, peamiselt vastab ta tänapäevasele verbile taotlema. Tähendus 'taguma', mis esineb eeposes, näib juhuslikuna, kuid mõnedes murrakutes (Käi, Rei, Pihl jm.) on märgitud tähendust 'viskama, lööma'. Viimasel juhul on tuletusaluseks ilmselt taguma, mis on läänemeresoomeline.

Lisaks verbidele märgitagu ka mõningaid sepatööd kajastavaid substantiive. Sepa tööruumi nimetatakse "Kalevipojas" rahvakeelepäraselt sepikojaks ja sepiskojaks, "Kalevalas" kannab sama ehitis nimetusi paja ja hiilihõone. Tööriistade ja vahendite nimetustest on ühised alasin - alasi, lietse ~ lietsin ~ lietsimet - lõõts, vasara - vasar ja pihti - pihid. "Kalevalas" lisanduvad nimetatule veel ahjo ~ ahjos 'tulease sepikojas', hiilikoukkunen 'sõeroop', hormi 'lõõtsast tuleni viiv õhutoru', pale (kirjakeeles palje) 'lõõts', palja 'suur vasar' ja karastusvee mitmesugused nimetused - karkaisuvesi, tekovesi, tekumuju. "Kalevipojas" leiduvad sepatöösse puutuvatest sõnadest veel kaste 'vettekastmine karastamisel' (vrd. "Kalevala" verbiga kastaa), karastus (eeposes küll ainult ülekantud tähenduses), piina ja vasaratöö, viimane sepatöö sünonüümina.

Muude tööalade puhul piirdutakse käesolevas kirjutises ainult näidete ebatäieliku loeteluga.

Metsa-, ehitus- ja muid puutöid kajastavad "Kalevalas" verbid alastaa 'lattidest aeda teha' halkoa 'puid lõhkuda'. kaataa 'puid langetada', karsia 'laasida', kavertaa ~ kavereella 'õõnestada', kotkata 'läbiulatava naela otsa kahekorra lüüa', lansata 'laasida', latjata 'riita laduda', pilkkoa 'puid lõhkuda', rakentaa ~ rakennella 'ehitada', salvata

'palke tahnda, koorida', veistää~veistellä 'kirve või noaga pund veetes töödelda' vitsastaa 'aeda vitsaga siduda', vääntää 'puurida'. "Kalevipoja" verbidest kuuluvad sija ehitama, nikerdama, saagina, tahuma ja vikkima 'tahuma, välja rauma'. Puntöö vahenditest on "Kalevalas" näiteks sellised, nagu kasa 'kirvetera varrepoolne nurk', kirves, kuras 'nuga', mitmesugused puuride nimetused - napakaira, purasin, vääntiä.

Väga tähtis koht meie esivanemate elus on olnud paadil ja laeval ning kõigil, mis sellega seoses. Suure sõnade arvuga kajastub see ka eesposte leksikas. Juba veesõidukite nimetuste arv on tähelepanu äratav: "Kalevalas" alus 'laev, purjekas', erävene 'kaluripaati', hahti 'laev', karvas 'väike paat', laiva 'laev', lautta 'parv', purjelaiva 'purjelaev', pursi 'laev' (peamiselt rahvalaulusõna), umpipursi 'kaetud laev', kuutti 'paat, laev', vene~veno~venonen~venonainen, "Kalevipojas" kaubalaev, killapaat, laev, lodi, lootsik, paat ja tarbelaev. Veesõiduki osad ja käsitsemisvahendid tulevad esile "Kalevala" sõnades airo 'aer', alusta 'laevateki alapool', emäpuu 'paadi emapuu', hanka 'tull', hupari 'paadi päraaer', järkäle 'raske, tugev aer' (siin juhutähenduses, üldisem tähendus 'kaljupank'), kaari, kaaripuu 'paadi v. laeva kaar', keula 'käil, paadi esiosa', kiiviriippa 'ankrukivi', käsimela 'paadi juhtimise aer', liikalaita 'lisaparras paadil', masto 'mast', mela 'päraaer', parraspuu 'paadi servapuu', perilaita 'paadi külje tagumine osa', peräpuikko 'aer, mõla' (juhukasutus), purje 'puri', purjepuu 'mast', pyörä 'aeruarre ülaosa, käepide' (arvatavasti trüki- või kirjutusviga, peaks olema pyvry v. pyyfin), sauvoia 'teivas paadi lükkamiseks', talka 'paadi välispõhja tugevdaja', tela 'ümargune puu, mille peale paat rannal tõmmatakse', teljo 'sõudja iste paadis', varpapuu 'purjepuu' (juhukasutus), varpe 'lisaparras paadi parda kõrgendamiseks'. "Kalevipoja" sõnadest kuuluvad sija aer, laevakõis, mast, mõla, puri, tüür ja yai (paadi kinnitamiseks). Verbidest märgivad paadi või laevaga sõitmist "Kalevalas" huopia 'paati tagurpidi sõuda', jouella 'pikaldaselt sõuda', mela-ta 'mõlaga, väikese aeruga sõuda' (Lõnnroti tuletis, rahvalauluvariantis esineb melastaa), melastella 'vaikselt sõuda', puriehtia 'purjetada', sauvoa 'teibaga paati lükata' soutaa~souella 'sõuda', "Kalevipojas" aerumaie, purjetama~purjetelema, sõudma ja tüürima.

Igapäevaste tööde-toimetuste hulgas on veel toidn valmistamine ja mitmesugused muud üldisemat laadi majapidamistööd. Kõik see ilmneb väga lihtrahvalikul viisil eeposte sõaavaras. "Kalevala" verbidest võiks siin esitada alustaa 'tainast segada', huuhtoa~huuhella 'pesta, uhta, loputada', jauhaa 'jahvatada', juoksutella 'õllevirret kurnata', kait-tää 'keeta', lakaista 'põrandat pühkida', leipoa '(leiba) küpsetada', luutia 'luuaga pühkida', paistaa~paistella 'küpsetada', pestä 'pesta', saustuttaa~saustutella 'sauna kütta', siivoa~siivota 'koristada', viruttaa~virutella 'uh-ta, veega üle valada'. "Kalevipojast" leiame koristama, kurna-ma, küpsetama, kütma, küürima, pühkima, sõtkuma, toitma.

Mitmesuguseid üldisi tööalaseid tegevnei tähistavad "Kalevalas" hioa 'ihuda, siledaks v. teravaks hõõruda', hivellä 'teritada', holvata 'määret panna, rasvatada', kaivaa~kaivella~kaivaella 'kaevata', kantaa~kannella 'kanda', kuuraella 'hiilgavaks teritada', käreatää 'otsa teritada', kääriä 'käärida, mähkida', latoa 'laduda', punoa 'punuda', solmia~solmiella 'siduda, sõlmida', tahkoka~tahka-ella~tahkaista 'tahul teritada', teroitaa 'teritada'. "Kalevipojas" on verbid ihuma, kaevama, parandama, dupuma, vaiama, viilima, värvima.

Lõpetuseks ja kokkuvõtte asendajaks olgu loetelu sõa-dest, mis küll otseselt ei kajasta tööprotsessi, kuid mis vist enam kui miski muu iseloomustab soomlaste eepose liht-rahvalähedust, äärmiselt ränkades tingimustes elava talupo-ja eluolu. Need on leiva ja selle aseainete nimetused "Ka-levalas": leipä 'leib', lesty 'puhas, aganateta leib', piis-ka 'hapendamata taignast leib', lemettinen 'aganaleib', ol-kileipä 'õlgedest jahvatatud jahust tehtud leib', narkki 'kasekoore aluskihist valmistatud hädaleib', patijänna 'hädaleib männikoorest'. Kuigi töid kajastav sõnavara "Kalevi-pojas" ei ole nii rikkalik kui "Kalevalas", lubab see siis-ki ka meie eeposest rääkida kui talupoja tööeeposest.

K i r j a n d u s

1. Annist, A. "Kalevala" kui kunstiteos. Tallinn, 1969, lk. 152.
2. Honko, L. "Kalevala" sünnilugu ja autentsus. - Keel ja Kirjandus, 1985, nr. 2, lk. 72.

3. Pino, V. "Kalevipojas" kasutatud rahvalaulud. - Rmt.: Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega, II. Tallinn, 1963, lk. 243.
4. Turunen, A. "Kalevalan" saat ja niiden taustat. Pohjois-Karjalan Kirjapaino Oy, 1981, lk. 6.
5. Suomen kielen etymologinen sanakirja, I - VII. Helsinki 1969 - 1981.
6. Raun, A. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma-Toronto, 1982.
7. Wiedemann, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn, 1973, veerg 65.